GLOBALLASHUV SHAROITIDA BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA ONA TILINI O‘QITISH SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING METODIK ASOSLARI (3–4-SINFLAR MISOLIDA)

Hamrayev Madrim Abdraimovich

Nizomiy Ganjaviy nomidagi O‘zbekiston Milliy pedagogika universiteti, Boshlang‘ich ta’lim nazariyasi va metodikasi kafedrasi professori

Ismoilova Sevinch Ilxomjon qizi

Nizomiy Ganjaviy nomidagi O‘zbekiston Milliy pedagogika universiteti magistranti

Annotatsiya.

Kalit so‘zlar: globallashuv, ona tili ta’limi, boshlang‘ich ta’lim, kommunikativ kompetensiya, matn bilan ishlash, integratsiya, raqamli resurslar, formatif baholash, 3–4-sinf.

Globallashuv jarayoni jamiyat hayotining barcha sohalari qatori ta’lim mazmuni va o‘qitish metodlariga ham yangi talablarni qo‘ymoqda. Axborot oqimining tezlashuvi, raqamli kommunikatsiya vositalarining keng tarqalishi va madaniyatlararo aloqalarning kuchayishi o‘quvchidan nafaqat ma’lumotni qabul qilish, balki uni anglash, saralash, baholash hamda o‘z fikrini aniq ifodalashni talab etadi. Bunday sharoitda ona tili ta’limi o‘quvchining savodxonligini shakllantirish bilan birga uning mustaqil fikrlashi, muloqot madaniyati va axborot bilan ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiruvchi muhim pedagogik maydon sifatida namoyon bo‘ladi.

Ona tilini o‘qitish samaradorligini faqat grammatik qoidalarni eslab qolish yoki imloviy xatolar sonining kamayishi bilan baholash yetarli emas. O‘quvchi til birliklarini nutqiy vaziyatga mos qo‘llay olishi, matn mazmunini tushunishi, savol tuzishi, dalil keltirishi, fikrini og‘zaki va yozma shaklda izchil bayon etishi lozim. Ona tili o‘qitish metodikasi ham aynan nimani, qanday va nima sababdan o‘qitish kerakligi masalalarini, shuningdek metod va mashqlar samaradorligini aniqlashni o‘z ichiga oladi [1, 5-b.].

3–4-sinflar ushbu vazifalarni amalga oshirish uchun muhim bosqichdir. Bu davrda o‘quvchilar boshlang‘ich savodxonlikni mustahkamlaydi, matnni ongli o‘qish, asosiy fikrni ajratish, voqealar ketma-ketligini aniqlash, reja tuzish va mustaqil matn yaratish

ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Shu bois mazkur sinflarda ona tili darslari qoidani tushuntirish va mashq bajarish bilangina cheklanmasdan, o‘quvchini faol nutqiy faoliyatga jalb etadigan topshiriqlar asosida tashkil etilishi zarur.

Maqolaning maqsadi globallashuv sharoitida 3–4-sinflarda ona tilini o‘qitish samaradorligini oshiruvchi metodik omillarni aniqlash, ularning o‘zaro aloqasini asoslash va dars amaliyotiga tatbiq etish mumkin bo‘lgan tavsiyalarni ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqotda ilmiy-metodik adabiyotlarni tahlil qilish, qiyoslash, umumlashtirish va metodik modellashtirish usullaridan foydalanildi.

Globallashuv sharoitida ona tili ta’limining ustuvor vazifalari

Globallashuvni ta’lim jarayonida faqat texnologiyalarning kirib kelishi sifatida talqin qilish to‘g‘ri emas. U o‘quv mazmunining xalqaro axborot makoni bilan bog‘lanishi, turli madaniy qarashlarni tushunish, milliy til va qadriyatlarni anglash hamda raqamli muhitda mas’uliyatli muloqot qilish ehtiyojini ham yuzaga chiqaradi. Shuning uchun ona tili darslarida milliy-madaniy mazmun va umuminsoniy mavzular uyg‘unlashtirilishi lozim. Masalan, “Ona tabiat”, “Kitob va bilim”, “Mahallamiz”, “Kasblar”, “Internetdan foydalanish madaniyati” kabi mavzular o‘quvchining kundalik tajribasiga tayanib, uning lug‘at boyligi va dunyoqarashini kengaytiradi.

Ona tili ta’limining markazida kommunikativ maqsad turishi kerak. Kommunikativ yondashuv o‘quvchini til hodisalarini faqat nomlashga emas, balki ularni fikr ifodalash jarayonida ongli qo‘llashga yo‘naltiradi. Masalan, sifat so‘z turkumini o‘rganishda o‘quvchi sifatning qoidasini aytish bilan cheklanmay, predmetni aniq tasvirlash uchun mos sifatlarni tanlaydi; fe’l mavzusida esa harakatning zamoni va bajaruvchisini hisobga olib gap tuzadi. Shu tariqa grammatik bilim amaliy nutqiy ehtiyoj bilan bog‘lanadi.

Globallashuv sharoitida o‘quvchining axborot savodxonligi ham muhim ahamiyat kasb etadi. U matndagi asosiy va ikkinchi darajali ma’lumotni farqlashi, sarlavha bilan mazmun o‘rtasidagi munosabatni anglay olishi, rasm, jadval yoki qisqa xabarni izohlashi kerak. Raqamli texnologiyalar ta’limga yangi imkoniyatlar yaratishi bilan birga, ularning samarasi foydalanish maqsadi, o‘qituvchi tayyorgarligi va ta’lim ehtiyojiga mosligiga bog‘liq. UNESCO hisobotida ham texnologiya ta’limni avtomatik ravishda yaxshilamasligi, uni

o‘quvchi ehtiyojiga mos va dalillarga tayangan holda qo‘llash zarurligi ta’kidlanadi [2, 6–7-b.].

Birinchi tamoyil — yosh va individual xususiyatlarga moslik. 3-sinfda matn mazmunini tushunish, kalit so‘zlarni topish, gaplarni mantiqiy tartibga keltirish, sodda reja tuzish kabi tayanch ko‘nikmalarni mustahkamlash maqsadga muvofiq. 4-sinfda esa matnning asosiy g‘oyasini izohlash, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash, muallif fikriga munosabat bildirish, dalillar asosida xulosa chiqarish va mustaqil matn yaratish topshiriqlarini ko‘paytirish mumkin. Bunda sinflar o‘rtasidagi farq qat’iy chegaraga aylantirilmasligi, topshiriq murakkabligi o‘quvchining tayyorgarligiga qarab bosqichma-bosqich oshirilishi lozim.

Ikkinchi tamoyil — nutqiy faoliyat turlarining o‘zaro bog‘liqligi. Tinglab tushunish, gapirish, o‘qish va yozish alohida mashq qilinishi mumkin, biroq dars davomida ular mazmunan bir-birini to‘ldirishi samaraliroqdir. Masalan, o‘quvchilar avval tabiat haqidagi audio matnni tinglaydi, keyin uning asosiy mazmunini juftlikda muhokama qiladi, matndan tayanch so‘zlarni ajratadi va yakunda 5–6 gapdan iborat xulosa yozadi. Bunday topshiriq bir vaqtning o‘zida bir nechta nutqiy ko‘nikmani faollashtiradi.

Uchinchi tamoyil — matn asosida o‘qitish. Matn til birliklarining real qo‘llanishini ko‘rsatadigan yaxlit didaktik materialdir. Matn bilan ishlashda tanlab o‘qish, mazmun yuzasidan savol tuzish, qahramon yoki hodisaga munosabat bildirish, reja tuzish, matnni qayta hikoyalash va tahrirlash kabi faoliyatlardan foydalanish mumkin. Metodik adabiyotlarda tanlab o‘qish, savollarga o‘z so‘zlari bilan javob berish va reja tuzish o‘quvchilarning matnni anglash hamda mustaqil fikrlashini rivojlantiruvchi usullar sifatida ko‘rsatiladi [1, 120-b.].

To‘rtinchi tamoyil — fanlararo integratsiya. Ona tili darsida tabiatshunoslikka oid kuzatish, matematik jadval yoki tarixiy-madaniy ma’lumotdan foydalanish o‘quvchiga bilimlarni yaxlit idrok etish imkonini beradi. Masalan, o‘quvchilar ob-havo jadvalidagi ma’lumotlarni o‘qib, haftalik o‘zgarishlarni gaplar bilan ifodalaydi. Bunda ular sonlarni taqqoslash bilan birga “ortdi”, “kamaydi”, “barqaror bo‘ldi” kabi fe’llarni o‘rinli qo‘llashni

o‘rganadi. Fanlararo bog‘liqlik dars mazmunini hayotiylashtiradi va tilning amaliy vazifasini ko‘rsatadi.

Beshinchi tamoyil — differensial yondashuv. Bir sinfdagi o‘quvchilarning lug‘at boyligi, o‘qish tezligi, yozuv malakasi va mustaqil ishlash darajasi turlicha bo‘lishi tabiiy. Shu sababli bir mavzu bo‘yicha uch darajadagi topshiriq taklif etish mumkin: tayanch so‘zlar va savollar yordamida bajariladigan topshiriq; mustaqil bajariladigan topshiriq; ijodiy yondashuv va qo‘shimcha dalil talab qiladigan topshiriq. Bunday tashkil etish barcha o‘quvchilarni umumiy maqsadga yo‘naltiradi, lekin ularning individual rivojlanish sur’atini ham hisobga oladi

“Matndan qoidaga” metodi. Darsda avval mavzuga mos kichik matn o‘qiladi. O‘quvchilar matndan o‘rganilayotgan til birliklarini topadi, ularning gapdagi vazifasini izohlaydi, so‘ng shu birliklardan foydalanib yangi gap yoki matn tuzadi. Masalan, olmosh mavzusida matndagi olmoshlarning qaysi ot yoki shaxs nomi o‘rnida kelgani aniqlanadi. Keyin o‘quvchilar takrorlangan so‘zlarni olmosh bilan almashtirib, matnni tahrir qiladi. Bu usul grammatik tushunchani kontekstda o‘zlashtirishga yordam beradi.

“Savol zinapoyasi” usuli matnni chuqur anglashga xizmat qiladi. Savollar oddiy ma’lumotni aniqlashdan boshlab, sababni izohlash, taqqoslash va shaxsiy munosabat bildirishga tomon rivojlantiriladi: “Matnda kim yoki nima haqida so‘z yuritilgan?”, “Voqea qayerda sodir bo‘lgan?”, “Qahramon nima sababdan shunday qaror qildi?”, “Siz uning o‘rnida qanday yo‘l tutardingiz? Fikringizni matndan dalil bilan asoslang”. Bunday ketma-ketlik o‘quvchini matndan dalil topishga va javobini asoslashga o‘rgatadi.

“Bir mavzu — turli matn” topshirig‘ida o‘quvchilar bitta mavzuni hikoya, tasvir va muhokama shaklida yoritadi. Masalan, “Kitob” mavzusida avval kitob bilan bog‘liq voqea hikoya qilinadi, keyin sevimli kitob tasvirlanadi, so‘ng kitobxonlikning foydasi haqida fikr va dalillar keltiriladi. Topshiriq matn turlarini farqlash, so‘z tanlash va bayon maqsadiga mos ifoda vositalarini qo‘llash ko‘nikmasini rivojlantiradi.

“Tahrirchi” mashqi yozma nutqni takomillashtirishda foydalidir. O‘qituvchi ataylab takroriy so‘zlar, mantiqiy uzilish yoki imloviy xatolar mavjud bo‘lgan kichik matn beradi. O‘quvchilar avval muammoni aniqlaydi, keyin juftlikda tuzatish variantlarini muhokama

qiladi va tahrirlangan matnni izohlaydi. Muhimi, o‘qituvchi faqat xatoni ko‘rsatmasdan, nima sababdan aynan shu o‘zgartirish kiritilganini tushuntirishga undashi kerak.

“Axborot manbasini tekshir” topshirig‘i globallashuv sharoitida alohida ahamiyatga ega. O‘quvchilarga bir mavzu bo‘yicha qisqa matn, rasm osti yozuvi yoki e’lon berilib, undagi ma’lumot kim tomonidan va nima maqsadda berilganini aniqlash so‘raladi. 3-sinfda savollar sodda: “Matnda nima deyilgan?”, “Bu xabar qayerdan olingan?”. 4-sinfda esa “Ma’lumotga ishonish uchun yana nimani bilish kerak?” kabi savollar qo‘shiladi. Bunda bolalarga internetdagi barcha ma’lumotlar to‘g‘ri bo‘lavermasligi, kattalar ko‘magida ishonchli manbani tanlash zarurligi tushuntiriladi.

Raqamli vositalardan foydalanish darsning maqsadiga bo‘ysundirilishi lozim. Elektron lug‘at yangi so‘z ma’nosini aniqlash, audioyozuv ifodali o‘qishni tinglash, interaktiv topshiriq esa o‘zlashtirishni tekshirish uchun qo‘llanishi mumkin. Biroq texnologiya o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi jonli muloqotning o‘rnini egallamasligi, ekran vaqti me’yorlanishi hamda foydalaniladigan material yoshga mos bo‘lishi zarur. UNESCO tavsiyalariga muvofiq, raqamli vosita tanlashda uning pedagogik foydasi, teng imkoniyat yaratishi va ta’lim ehtiyojiga muvofiqligi baholanishi kerak [2, 7-b.].

Ona tili darslarida baholash faqat imloviy xatolar sonini hisoblash bilan cheklanmasligi kerak. O‘quvchi matn yaratganda mavzuga moslik, mazmuniy yaxlitlik, fikrlar izchilligi, lug‘at boyligi, grammatik me’yorlarga rioya qilish va kommunikativ maqsadga erishish kabi mezonlar hisobga olinadi. Mezohlar o‘quvchilarga topshiriq bajarilishidan avval sodda tilda tushuntirilsa, ular o‘z ishini rejalashtirish va tekshirishga o‘rganadi.

Formativ baholashda o‘qituvchining aniq va rivojlantiruvchi fikr-mulohazasi muhim. “Yaxshi” yoki “xato” kabi umumiy baho o‘rniga, “Asosiy fikring aniq, lekin ikkinchi gapni birinchi gap bilan bog‘lovchi so‘z qo‘shib bog‘la” kabi tavsiya berish o‘quvchiga keyingi qadamni ko‘rsatadi. O‘zaro baholashda esa “ikki yutuq va bir taklif” usulidan foydalanish mumkin: o‘quvchi sherigining ishidan ikki ijobiy jihatni aytadi va bitta takomillashtirish yo‘lini taklif qiladi.

Metodik ish samaradorligini kuzatish uchun o‘qituvchi muayyan davr boshida va yakunida bir xil mezonlarga asoslangan diagnostik topshiriqdan foydalanishi mumkin.

Masalan, o‘quvchiga tanish mavzuda 5–7 gapdan iborat matn yozish topshiriladi. Ishlar mavzuga moslik, izchillik, lug‘at boyligi va savodxonlik bo‘yicha tahlil qilinadi. Natijalar sinf kesimida emas, har bir o‘quvchining o‘z rivojlanish dinamikasi nuqtayi nazaridan ham ko‘rib chiqilishi maqsadga muvofiq. Bu maqolada keltirilgan diagnostika namunasi metodik tavsiya bo‘lib, tajriba-sinov natijasi sifatida taqdim etilmaydi.

Globallashuv sharoitida boshlang‘ich ta’limda ona tilini o‘qitish samaradorligini oshirish o‘quvchining til haqidagi bilimini real muloqot, matnni anglash va mustaqil fikr ifodalash faoliyati bilan uzviy bog‘lashni talab etadi. 3–4-sinflarda bu maqsadga erishish uchun yoshga mos bosqichlilik, kommunikativ yo‘naltirilganlik, matn asosida o‘qitish, fanlararo integratsiya, differensial topshiriqlar va raqamli vositalardan maqsadli foydalanish bir tizimda tashkil etilishi zarur.

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, samarali ona tili darsi o‘quvchiga tayyor qoidani yetkazish bilangina cheklanmaydi; u o‘quvchini til hodisasini kuzatish, savol berish, dalil topish, fikr almashish, matn yaratish va o‘z ishini tahrirlashga jalb qiladi. Shu sababli o‘qituvchi darsni loyihalashda mazmun, metod, topshiriq va baholash mezonlari o‘rtasidagi uyg‘unlikni ta’minlashi lozim. Taklif etilgan metodik yondashuvlar o‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish, ona tiliga ongli munosabatni mustahkamlash va zamonaviy axborot muhitida faol ishtirok etishiga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xaitov H. A. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Buxoro: Buxoro davlat universiteti Pedagogika instituti, 2022. – 192 b.

2. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2023: Technology in Education: A Tool on Whose Terms? – Paris: UNESCO, 2023.

3. Qosimova K., Matchanov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi: boshlang‘ich ta’lim fakulteti talabalari uchun darslik. – Toshkent: Noshir, 2009. – 352 b.

4. G‘ulomov A., Qodirov M., Ernazarova M. va boshq. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2012. – 380 b.

5. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 6-apreldagi 187-son qarori. Umumiy o‘rta ta’limning davlat ta’lim standartlarini tasdiqlash to‘g‘risida.

6. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-637-son “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni.

7. Bruner J. S. The Process of Education. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1960.

8. Vygotsky L. S. Thought and Language. – Cambridge, MA: MIT Press, 1986.

9. Halliday M. A. K., Hasan R. Language, Context, and Text: Aspects of Language in a Social-Semiotic Perspective. – Oxford: Oxford University Press, 1989.

10. OECD. PISA 2022 Assessment and Analytical Framework. – Paris: OECD Publishing, 2023.